

HISTRIA. TOPOGRAFIA ARIILOR SACRE ÎN EPOCA GREACĂ

CATRINEL DOMĂNEANȚU

În rândurile ce urmează vom încerca să adunăm într-un tot coerent multe informații privind **ariile sacre grecești** de la **Histria**, dispersate în diverse publicații.

Menționăm că acest articol reprezintă comunicarea susținută cu ocazia aniversării a 90 de ani de la începutul săpăturilor la Histria, în 24 septembrie 2004. Este o **cercetare bibliografică** care se oprește la această dată.

Într-un mileniu și jumătate de viață intensă, urmat de un altul de total abandon, depunerile antropogene (datorate numeroaselor distrugerii urmate de reconstrucții) și modificările geomorfologice au transformat în bună măsură aspectul inițial al locului ales de primii coloniști milesieni pentru întemeierea unei noi cetăți. Astăzi țărmul nu mai este scaldat de valurile Pontului Euxin, ci de cele ale Lacului Sinoe, ale cărui cote – în urma unei transgresiuni marine – sunt mai înalte, înghițind o bună parte din uscat, la nord și la est. În schimb la sud, se pare că a avut loc un proces invers, înnisiparea golfului marin dând câștig uscatului.

Cercetările geomorfologice desfășurate de echipe diverse, în mai multe etape, coroborate cu observațiile arheologice au demonstrat că orașul a fost fondat pe o câmpie litorală, nisipoasă, dominată în partea sa de est de un nucleu de stâncă¹.

Pornind de la acest aspect inițial al reliefului antic, s-au formulat diverse teorii în legătură cu topografia cetății grecești: acropolă (incluzând construcțiile religioase și politico-administrative) – așezare civilă; spațiu public – spațiu privat, ajungându-se până la ipoteza existenței la Histria a două nuclee de locuire separate².

În așteptarea rezultatelor unor viitoare săpături care să tranșeze cu probe materiale această problemă, ne permitem să prezentăm câteva considerații generale privind structura urbană a cetăților grecești, ce ne vor ajuta și în prezentarea ulterioară, referitoare la topografia ariilor sacre histriene.

O primă remarcă ce se cuvine menționată se referă la marea dispersare a sanctuarelor în cadrul urban. În absența unui cult unic, centralizat, sanctuarul grec nu joacă rolul de element director al planului, neavând, de cele mai multe ori, nici o legătură cu el. Amplasarea sa este determinată de specificul divinității, de tradiții, de supraviețuirea unor culte primitive.

¹ P. Coteș, *Histria II*, București, 1966, p. 337-353; N. Panin, *Dacia*, N.S., 27, 1983, p. 175-185; O. Höckmann, G.J. Peschel, A. Woehl, *Dacia*, N.S., 40-42, 1996-1998, p. 55-102.

² P. Alexandrescu, *Dacia*, N.S., 22, 1978, p. 333; idem, *Pontica*, 33-34, 2000-2001, p. 182.

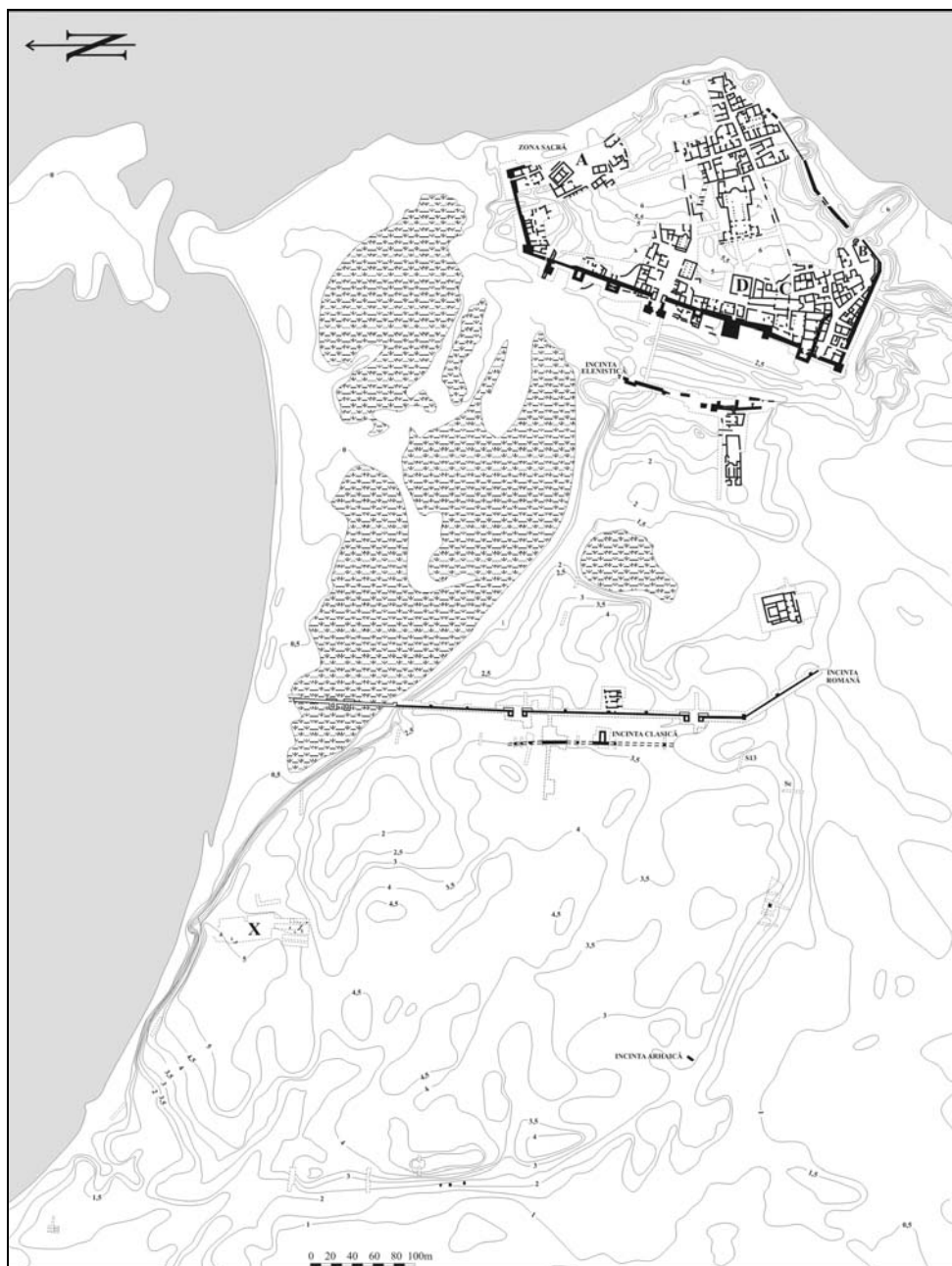

Fig. 1. Histria. Planul general.

Exceptând existența câtorva acropole faimoase, ca cele ale Atenei și Argosului, care au creat iluzia că acropola era centrul religios esențial, planurile majorității

orașelor grecești reflectă o altă realitate. Rolul acropolei se diminuează cu timpul, ajungându-se ca în orașele fondate în sec. V-IV a.Chr. să se limiteze la cel strict militar. Acropola orașului Priene nu are nici un templu, la Milet nici un sanctuar nu este amplasat pe colinele, joase de altfel, ale orașului. La Smirna cele mai importante sanctuare sunt așezate la baza pantelor. Și exemplele pot continua.

Marea majoritate a sanctuarelor sunt răspândite în interiorul orașului fără legătură cu planul urban. Forma peribolului, care închide domeniul sacru, intrările sale nu au legătură cu construcțiile învecinate. În orașele de inspirație milesiană, unde situl era lotizat printr-o rețea de străzi, sanctuarele se încadrează în această rețea fără să aibă un rol privilegiat. La Milet, templul lui Apollo Delphinion ocupă două insule, ca și cel al Atenei. Mai mult, în toate orașele grecești mai vechi, cu evoluție progresivă, sau mai noi, trasate conform unui plan prestabilit, edificiile religioase nu influențează axele principale și nu determină crearea unor căi monumentale care să le unească sau să le lege de piețele publice. Rolul lor în peisajul urban era de a sparge monotonia locuințelor private, ele fiind singurele construcții monumentale care compun peisajul orașului. Fiecare sanctuar este construit independent de ansamblu, în dorința de a pune în valoare funcționalitatea sa, aceasta fiind o tendință constantă a arhitecturii clasice.

O ultimă remarcă ar mai trebui făcută: centrele vieții publice, religioase, politice, administrative, gimnase nu sunt totdeauna net delimitate. Asocierea foarte strânsă a spiritului religios la toate celelalte forme ale vieții comunității se reflectă și în edificii. Astfel agora este un loc sacru în care sunt amplasate multe sanctuare, teatrul este deseori legat de sanctuarul lui Dionysos, în gimnazii, diverselor culte le sunt rezervate săli speciale. Altare, efigii divine se găsesc peste tot, de-a lungul străzilor, la poarta caselor, în piețele publice sau în orchestra teatrelor.

Toate aceste considerații generale nu sunt rodul unei cercetări proprii. Ele au fost preluate de la cei care s-au ocupat cu precădere de problemele urbanismului din Grecia antică³. Ne-am simțit datori să le reamintim aici, pentru că ele ar trebui să constituie baza de pornire a ipotezelor și construcțiilor de „laborator” care s-au formulat de-a lungul timpului cu privire la structura urbană a Histriei grecești.

După această introducere, sperăm nu prea lungă, să revenim la subiectul strict al studiului nostru.

Prin arie sacră înțelegem un spațiu consacrat unuia sau mai multor zei, apărat de impietățile oamenilor prin borne sau un zid de peribol. Ea cuprindea templul care adăpostea imaginea zeului, altare și multiple ofrande.

Cercetările arheologice coroborate cu informațiile epigrafice au dovedit existența la Histria, în epoca greacă, a mai multor arii sacre.

Indicativele pe care le vom folosi sunt cele date de Marcelle Lambrino în lucrarea sa *Les vases archaïques d'Histria*: A, B și C aflate în nord-estul, sud-estul și centrul cetății⁴, la care vom adăuga D, pentru zona aflată în bazilica din fața turnului G al incintei romane târzii și X pentru zona de pe platoul de nord-vest (fig. 1).

³ R. Martin, *L'Urbanisme dans la Grèce antique*, Paris, 1956, p. 253-258.

⁴ M.F. Lambrino, *Les vases archaïques d'Histria*, București, 1938, p. 96-97, 356-357 și fig. 1.

Vom începe cu aria sacră A (localizată în nord-estul cetății) singura cercetată până în prezent *in extenso* (fig. 2)⁵. Deocamdată nu-i cunoaștem decât limita nordică reprezentată de incinta elenistică⁶. Latura estică este acoperită actualmente de apele Lacului Sinoe, iar la vest și sud, cercetările fiind încă în curs, există posibilitatea descoperirii unor noi construcții sacre și eventual a unui peribolos. Ipoteza formulată recent de P. Alexandrescu care identifică monumentul C cu un propylon construit în sec. III a.Chr., marcând astfel limita de vest a zonei în discuție⁷, ni se pare lipsită de fundament și iată de ce. În primul rând nu înțelegem de ce sus-numitul monument, interpretat inițial ca altar, este încadrat cronologic abia în sec. III a.Chr., știut fiind că el suprapune o mare groapă (depozit) cu amfore datând de la sfârșitul sec. VI a.Chr.⁸, motiv pentru care primii săi descoperitori au considerat că a fost construit după distrugerea cetății de la sfârșitul sec. VI a.Chr.

În al doilea rând, amplasarea arhitravei de marmură cu dedicație către Apollo Ietros, pe fațada de SSV a monumentului ni se pare forțată. Inscripția datează din sec. IV a.Chr.⁹, probabil a doua jumătate, iar cel care a făcut restituția ipotetică a ordonanței clădirii lasă deschisă întrebarea privind funcționalitatea sa „portic... propylon... naiskos”¹⁰.

În plus, pornind de la conținutul inscripției „Feciorii lui Hipollochos, fiul lui Hegesagores, Xenocles și Theoxenos închină acest lăcaș lui Apollo Tămăduitorul (Ietros), în anul sacerdoțiului lui Hegesagores, fiul lui Theodotos”, ne aflăm în fața unui edificiu închinat lui Apollo Ietros. Dacă este vorba de un propylon, am fi tentați să considerăm că în sus-numita arie sacră divinitatea principală adorată de histrieni este chiar acest zeu. Din păcate, cel puțin deocamdată, această ipoteză nu este susținută de descoperirile arheologice. Templul lui Apollo lipsește încă.

Edificiile descoperite până în prezent în zona sacră A, aparținând epocilor arhaică și clasică, sunt consacrate unei divinități neidentificate încă, lui Zeus și Afroditei. Distruse la sfârșitul sec. IV a.Chr., ele sunt imediat refăcute, continuându-și existența până în sec. I a.Chr.

În sec. III a.Chr. zona se îmbogățește cu un nou templu, a cărui fațadă de marmură a putut fi reconstituită în întregime. El era dedicat lui Theos Megas, divinitate a cărei identitate nu a putut fi încă stabilită. Imprecizia numelui a dat naștere de-a lungul anilor la numeroase supoziții. S-a început prin identificarea lui cu Derzelas, zeu de origine tracă, atestat la Odessos de abia în epoca romană, apoi cu Sarapis, Helios¹¹ și mai nou cu o divinitate aparținând pantheonului get¹².

⁵ Planul este reprodus după K. Zimmermann, EAZ 22, 1981, p. 453-467. Se remarcă faptul că siglele de identificare a micilor monumente și baze de stele nu mai sunt aceleași cu cele deja publicate în Materiale 9, fig. 2 (D.M. Pippidi și colaboratorii). Această eroare a fost preluată de toți cei care au publicat ulterior planuri ale zonei sacre A.

⁶ Săpături inedite efectuate de Catrinel Domăneanțu.

⁷ Alexandrescu, *op. cit.*, p. 183-184.

⁸ G. Bordenache, V. Eftimie, S. Dimitriu, Materiale 9, p. 179 și fig. 2, 3.

⁹ Pippidi, ISM, 1, București, 1983, cat. 144.

¹⁰ D. Theodorescu, SCIV, 16, 1965, p. 495-498 și fig. 3.

¹¹ Al. Suceveanu, Ktema, 24, 1999, p. 271-281.

¹² M. Alexandrescu Vianu, Dacia, N.S., 43-45, 1999-2001, p. 73-78.

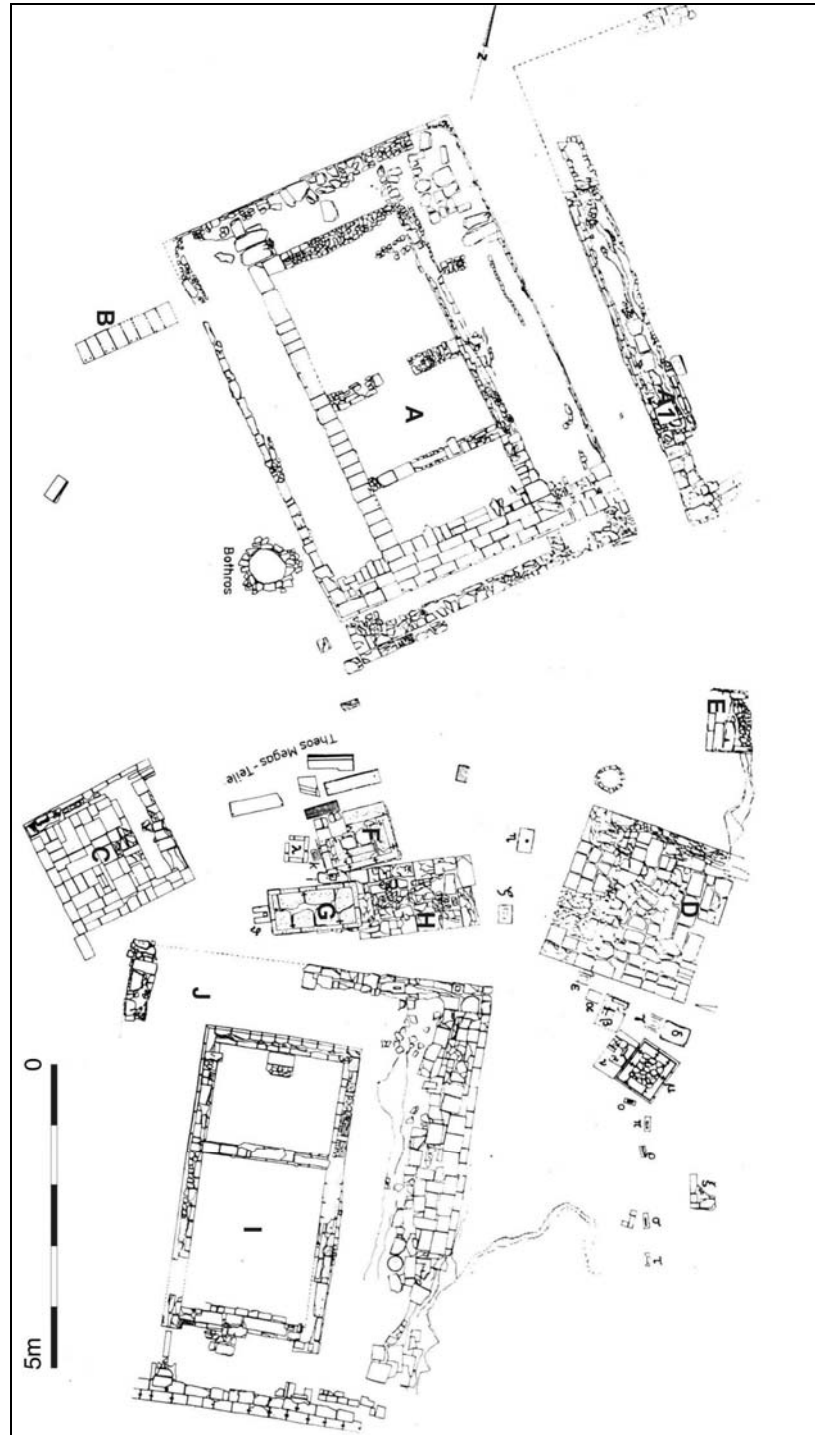

Fig. 2. Histria. Aria sacră A (după K. Zimmermann, EAZ, 22, 1981).

Cât privește poziția sa, ea este încă incertă în cadrul spațiului sacru histrian. O ipoteză recentă oferă o soluție inedită, plasându-l pe fundațiile monumentului D¹³ interpretat până acum, pe baze epigrafice și nu numai, ca fiind altarul lui Zeus Polieus. Ipoteza este seducătoare, dar deocamdată nu ne convinge. Credem că este necesar un studiu specializat de arhitectură, care dublat de observațiile arheologice să tranșeze definitiv această problemă.

Nu ne vom opri asupra descrierilor edificiilor din aria sacră și nici asupra motivelor care au determinat atribuirea lor unei zeități sau alteia. Acest lucru îl vor face cu mai multă competență cei care cercetează cu prioritate acest sector.

Aș vrea însă să remarc prezența în zonă a mai multor vetre și gropi cu ofrande constând din obiecte ceramice și de piatră, fragmente de piese de arhitectură, oase de animale, care reprezintă desigur ceea ce a mai rămas din jertfele aduse prinos zeilor. Nu știm dacă tuturor acestor gropi le putem atribui numele de *bothros* (groapă, puț săpat în pământ sau piatră), termenul ca atare având o accepțiune destul de largă. Există *bothroi* funerari și *bothroi* sacri. Aceștia din urmă erau destinați ofrandelor aduse divinităților chtoniene, găsindu-se în temple sau în *temenoi*. Ultima categorie se întâlnește și în aria sacră A. Ni se pare necesară o scurtă prezentare a lor, pentru că, din punct de vedere arheologic, materialul pe care îl conțin ne furnizează o bază cronologică nealterată pentru durata de viață a unui sanctuar. Din păcate, ele nu au făcut obiectul unor studii speciale, astfel că va trebui să ne mulțumim cu informațiile, de obicei sumare, pe care ni le dau rapoartele de săpătură.

Un prim *bothros* s-a descoperit în apropierea colțului de N-V al templului A₁. El era săpat în stâncă și conținea ceramică și fragmente sculpturale de la începutul sec. VI a.Chr., reprezentând una dintre primele amenajări culturale ale zonei. Descoperitorii săi îl pun în legătură cu o posibilă fază de lemn a templului¹⁴.

Urmează, în ordine cronologică, mica groapă din apropierea altarului H, săpată în nisip, cu diametrul de 0,80 m și adâncimea păstrată de 0,40 m¹⁵. Ea conținea cenușă, cărbuni, oase de pasăre și ovine mari (?) semicarbonizate, coarne de vită retezate anume. Împreună cu ele s-au descoperit fragmente de vase, unele întregibile. Amintim o *kylix* attică cu figuri negre din grupa „Micilor Maeștri”, având la exterior pe buză un graffito IEPH (530 a.Chr.), mai multe fragmente ale unei cupe identice, cu același graffito, un fragment de Droop-cup datând din ultimul sfert al sec. VI a.Chr., un *cothon* corintic și un fund de *aryballos*, aparținând corintianului recent¹⁶, un *unguentarium*, un pieptene de os cu decor „à double tresse” și un fragment de vas plastic ornat cu un cap de femeie¹⁷. După

¹³ Alexandrescu, Dacia, N.S., 43-45, 1999-2001, p. 79-96.

¹⁴ Al. Avram, *Histria, Ancient Greek colonies in The Black Sea*, I (eds. E. D. Grammenos, E. K. Petropoulos), Thessaloniki, 2003, p. 319, 321 și notele 217, 230.

¹⁵ Bordenache, Eftimie, Dimitriu, *op. cit.*, p. 181.

¹⁶ S. Dimitriu, *Histria* II, București, 1966, cat. 814, pl. 47, cat. 822, pl. 45, cat. 739, pl. 64; Alexandrescu, *Histria* IV, București, 1978, cat. 402, pl. 43, cat. 412, pl. 46, cat. 264, pl. 27.

¹⁷ Pippidi, Dacia, N.S., 6, 1962, p. 155, fig. 18, 19; Alexandrescu, *op. cit.*, cat. 252, pl. 25.

cum vedem, materialul descoperit se încadrează în a doua jumătate a sec. VI a. Chr., el corespunzând epocii de funcționare a altarului H.

Un al treilea depozit votiv, numit în rapoartele de săpături „marea groapă cu amfore” a fost identificat în partea de vest a zonei sacre A, acoperit de un strat de sfărâmatură de șist gros de câțiva cm¹⁸. Ea era suprapusă parțial de monumentele C și G. Nu știm nimic despre dimensiunile și forma sa; în ceea ce privește materialul conținut, el pare să fie reprezentat, în principal, de amfore fragmentare (nu știm câte) de producție greco-orientală (Chios, Clazomene, Lesbos), datând din ultimul sfert al sec. VI a. Chr. și câteva fragmente de vase de mici dimensiuni (o mică *olpe* ioniană, două fragmente attice cu figuri negre, un fund de *lekythos* cu firnis negru). Puținele informații de care dispunem ne împiedică să formulăm o ipoteză validă privind caracterul acestei depuneri, fără îndoială votivă, sau să facem vreo conexiune cu unul din edificiile sacre din zonă. Ea constituie totuși un reper cronologic pentru cele două construcții care o suprapun, C și G.

Cel de al patrulea depozit votiv descoperit se află în imediata apropiere a templului A. El este un *bothros*, săpat în stâncă, ce reprezintă deocamdată singurul complex, complet închis și nederanjat, din zona sacră A. Gura puțului, zidită și întărită cu blocuri de piatră nefasonată de șist verde, era sigilată cu un strat gros de lut. Lui nu i s-a dedicat încă un studiu special, astfel că ne vedem nevoiți să recurgem din nou la informațiile, nu foarte complete, din rapoartele de săpături¹⁹. Dimensiuni: diametrul 1,47 m, adâncime 3,80 m.

În interiorul său s-a găsit un foarte bogat material arheologic fragmentar, constând în special din ceramică (vase sparte și țigle), două fragmente arhitectonice: un fragment de coronament *in cavetto* din ultimul sfert al sec. VI a. Chr.²⁰ și un fragment de colonetă, ambele din calcar, două *loutheria* fragmentare (unul din marmură, altul din piatră), o râșniță și oase de animale.

Ceramica constă în mare parte din fragmente de amfore (unele thasiene), vase de uz curent (categoria cenușie sau cu firnis roșu mat). Ceramica attică, în minoritate, este reprezentată de tipul *blackware*²¹ (șase fragmente de cupe cu picior jos, *stemless-cup*, dintre care patru cu graffiti ΔΙ – „lui Zeus” –, un fragment de bolsal de asemenea cu ΔΙ și alte două, cu graffiti Σ și ΙΣΤΡ²²) și de cel decorat cu figuri roșii (fragment de *crater*²³).

Menționăm în final mai multe fragmente aparținând pansei unui vas pe care se află o inscripție pictată. El ne oferă elementul cronologic cel mai recent

¹⁸ Pippidi și colaboratorii, *Materiale* 5, p. 284 și pl. IV, b; Bordenache, Eftimie, Dimitriu, *op. cit.*, p. 179-180 și fig. 3.

¹⁹ *Ibidem*, p. 184-185.

²⁰ M. Mărgineanu Cârstoiu, *Dacia*, N.S., 35, 1991, p. 93-102.

²¹ Bordenache, Eftimie, Dimitriu, *op. cit.*, *loc. cit.* și fig. 6 a; Alexandrescu, *op. cit.*, cat. 526, 527, 531, 533, 537, 541, 543, fig. 11-13, pl. 61-63.

²² Acest ultim *graffito* se pare că a fost citit greșit. Informație oferită cu amabilitate de I. Bărzescu.

²³ Alexandrescu, *Dacia*, N.S., 16, 1972, p. 126.

descoperit în *bothros*, și anume sfârșitul sec. IV a.Chr.²⁴. În raportul sus-amintit nu sunt ilustrate decât fragmentele cu graffiti ΔI și cel cu inscripția pictată, motiv pentru care preluăm cronologia oferită de descoperitori, sfârșitul sec. VI a.Chr. – sfârșitul sec. IV a.Chr.

În ceea ce privește materialul osteologic, provenind de la animalele sacrificate, el a constituit obiectul unui studiu special efectuat de Alexandra Bolomey²⁵. S-au identificat 32 de fragmente de oase de bovine și 20 de fragmente de oase aparținând unor rumegătoare mici. Resturile de bovine indică un număr de minimum trei indivizi, fără a ni se spune, cu o singură excepție (baza unui corn), cărei părți din trupul animalului sacrificat au aparținut. Din cele de ovicaprine, păstrate într-o stare de conservare mai bună, se remarcă plafonul unei calote de berbec și două crani de *Ovis aries*, despicate sagital.

Descoperirea, în interiorul *bothros*-ului, a fragmentelor ceramice cu dedicația „lui Zeus” a constituit argumentul principal pentru atribuirea cu certitudine a templului alăturat (A), acestei divinități.

Nu putem părăsi zona sacră A fără a vorbi despre existența în interiorul templului lui Zeus, mai precis în colțul sud-vestic al naosului, a unui puț, care se înserează cu un segment din circumferința sa în chiar peretele de vest al acestuia²⁶ (fig. 3). Diametrul său este de 1,20 m. El coboară până la 2 m de la nivelul templului, faza a doua (mijlocul sec. V – sfârșitul sec. IV a.Chr.), având pereții construiți din pietre nefasonate de șist verde. De la această adâncime este săpat în stâncă, sub formă de clopot, pe încă aproximativ 4 m. Amplasarea, ca și forma sa, care amintește de un *pithos* uriaș, ne duc cu gândul la un *bothros*²⁷, dar materialul descoperit în interiorul său nu ne ajută în nici un fel. Este vorba de o mare cantitate de bârne și pietre înnegrite de foc, resturi ale unui incendiu. La ele se adaugă oase de animale (cai, cerbi, păsări)²⁸, juguri și alte obiecte de lemn, fragmente arhitectonice. Acestea sunt doar enumerate în raportul publicat, dar nu sunt comentate, nici ilustrate. Singurele fragmente ceramice găsite sunt din epoca romană târzie. Datat în perioada dintre abandonarea definitivă a zonei sacre (mijlocul sec. I a.Chr. și distrugerea gotică de la mijlocul sec. III p.Chr.), acest puț este interpretat ca o groapă de gunoi realizată în epoca romană și defăectată înainte de construirea marelui „domus”, numită în literatura de specialitate „casa constantiniană”²⁹.

Interpretarea nu ni se pare cea corectă. Un asemenea efort constructiv (4 m săpați în stâncă, plus încă 2 m de zidărie) nu își avea rostul pentru o simplă groapă de aruncat deșeurii. Chiar dacă într-o ultimă fază acest puț, rămas probabil deschis, a fost folosit în acest scop, el inițial trebuie să fi avut o cu totul altă destinație, în

²⁴ Bordenache, Eftimie, Dimitriu, *op. cit., loc. cit.* și fig. 6 b; Alexandrescu, *op. cit., loc. cit.*, consideră că, fiind vorba de un produs histrian, cu cronologie incertă, această piesă ar trebui datată la fel ca fragmentele attice, în al treilea sau în ultimul sfert al sec. V a.Chr.

²⁵ A. Bolomey, SCA, 2, 1965, 2, p. 180 și fig. 1, 2.

²⁶ Pippidi, *Histria I*, București, 1954, p. 256-258.

²⁷ M. Launey, *Études thasiennes, I, Le sanctuaire et le culte d'Héraklès à Thasos*, Paris, 1944, p. 84-89; p. 180-192.

²⁸ Bolomey, *op. cit.*, p. 180-183, fig. 3, 4.

²⁹ Bordenache, Eftimie, Dimitriu, *op. cit.*, p. 186.

directă legătură cu templul în care se afla. O reanalizare a materialului descoperit, a formei și dimensiunilor sale și, nu în ultimul rând, a relației dintre el și zidul de vest al naosului în care pare încorporat ar putea conduce la formularea unor ipoteze mai apropiate de realitatea antică.

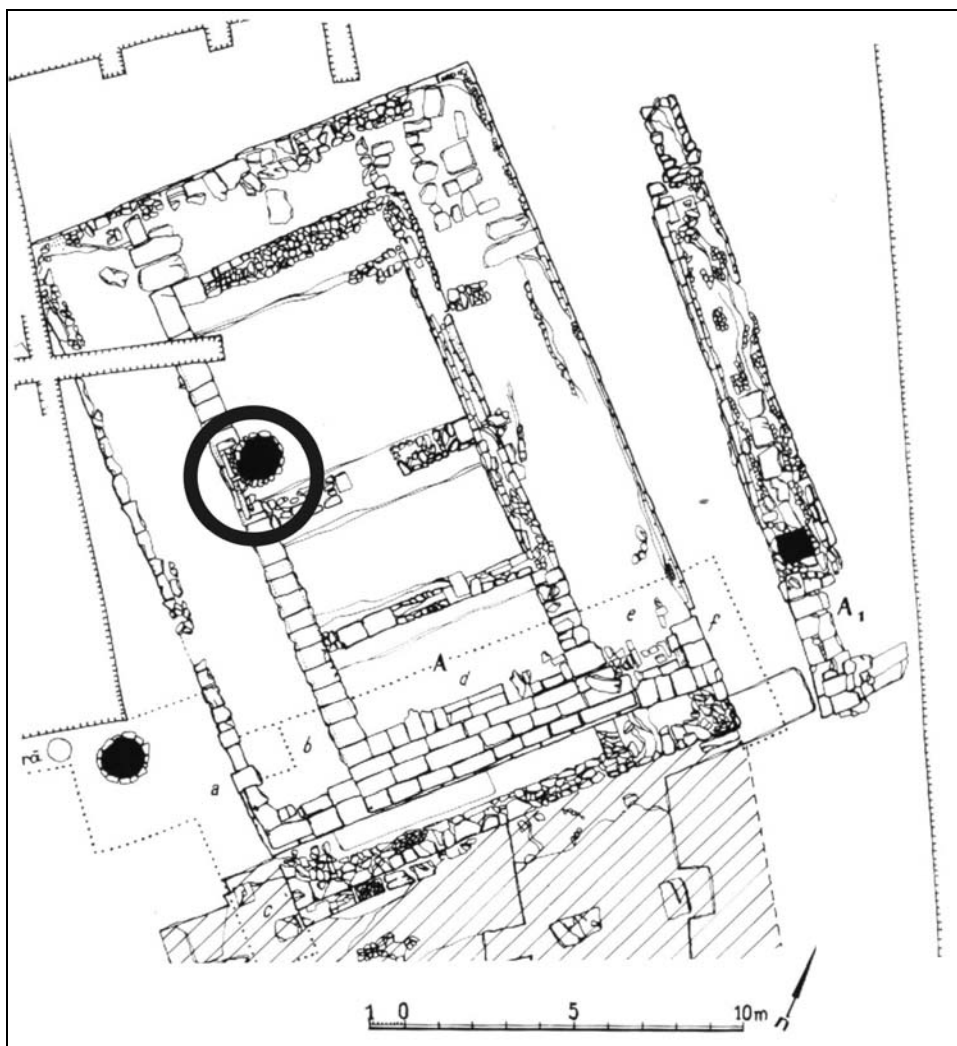

Fig. 3. Histria. Templul lui Zeus (după Em. Condurachi și colab., Materiale, 9, fig. 2).

Am insistat atât de mult asupra așa-numitelor gropi sacre (depozite votive sau gropi destinate sacrificiilor), deoarece, după cum am putut constata din publicațiile existente, acestea sunt ușor trecute cu vederea în raport cu construcțiile sacre monumentale, cum ar fi templele și altarele. Dar săpăturile recente efectuate la Histria au arătat că ele le însoțesc aproape întotdeauna și, în lipsa lor, pot fi indicii sigure pentru existența unei arii de cult.

Existența unei a doua arii sacre, B, cel puțin pentru epoca arhaică a fost postulată încă de Marcelle Lambrino în 1938, în lucrarea sa *Les vases archaïques d'Histria*³⁰ și apoi preluată de D. Adameșteanu în 1959³¹. La rândul său, D.M. Pippidi, în 1965³², consideră verosimilă ipoteza formulată de Marcelle Lambrino, care plasa în zona de sud-est a cetății aria sacră a principalei divinități a Histriei grecești, Apollo Ietros. Un sondaj efectuat în această zonă, mai precis în bazilica creștină de lângă latura de SE a zidului de incintă de epocă romană târzie, a condus la identificarea unui „ansamblu de construcții care compun grupul B ce păreau să formeze un tot”. În afară de aceste fundații s-a găsit și o mare cantitate de ceramică arhaică, grupată în trei depozite votive (α , β , γ) din care remarcăm foarte multe amfore datând din a doua jumătate a sec. VII a.Chr. și „cupe de tipul celor care la Naucratis erau oferite în număr mare de către milesieni lui Apollo”. Marea majoritate a pieselor prezintă găuri de suspensie. La acestea se adaugă și descoperirea unui mic picior votiv, din teracotă, ofrandă către un zeu tămăduitor.

Toate împreună, structurile de piatră și depozitele votive, au îndemnat-o pe Marcelle Lambrino să considere că sub pavajul de cărămidă al bazilicii creștine se afla probabil, în epoca arhaică, cel mai vechi templu al cetății, cel consacrat lui Apollo Ietros³³.

În ultimii ani, sub conducerea lui Mircea Angelescu, au fost reluate cercetările în zonă pentru a se lămurii definitiv aceasta problemă. Fiind la început, ele nu au condus încă la rezultate concludente. Există totuși un câștig – descoperirea unui *bothros* săpat în stâncă³⁴. Din păcate, a fost golit în întregime de Marcelle Lambrino, neexistând nici o informație privind conținutul său. Dar și în aceste condiții, prin însăși prezența sa, el este o dovadă că ne aflăm în interiorul unei arii sacre.

Les vases archaïques d'Histria ne mai oferă o informație, foarte succintă și tocmai de aceea trecută cu vederea de aproape toți cei care au citit și folosit această carte (excepția o reprezintă D. Adameșteanu).

Pe fotografia aeriană publicată de Marcelle Lambrino sunt însemnate trei puncte: A, B și C, în care s-au efectuat săpături arheologice în perioada 1927-1942. C se află aproximativ în spatele tabernelor. Nu știm nimic despre rezultatele obținute în acest punct, în afara câtorva fragmente de vase arhaice, în special amfore, publicate în sus-numitul volum, ceea ce constituie o dovadă că și aici s-a ajuns la nivelul pe care s-au așezat primii coloniști. Mai există totuși o informație: la p. 96, Marcelle Lambrino spune că marile amfore, care reprezintă trei sferturi din ansamblul ceramicii descoperite, nu s-au găsit decât în templele B și C, pentru ca la p. 97 să-și exprime regretul că nu știm mai multe despre natura celor doi zei cărora le erau oferite. „Noi nu știm nimic despre cel al templului C. Primul, cel al

³⁰ Lambrino, *op. cit.*, p. 356.

³¹ Adameșteanu, *Acta Historica*, Roma, I, 1959, p. 12-14, fig. 2.

³² Pippidi, *DID*, I, București, 1965, p. 176.

³³ Lambrino, *op. cit.*, *loc. cit.*

³⁴ Informație M.V. Angelescu.

templului B este probabil Apollo, zeul tuturor, patronul oraşului. Noi nu avem pentru a-l identifica decât câteva indicii, din fericire destul de sigure”.

D. Adameşteanu, singurul care se pare că a reţinut informaţia potrivit căreia în C s-ar afla un alt templu, afirmă că „nu găseşte elemente sigure pentru a vorbi de o arie sacră în acest punct”³⁵. Necunoscând motivele care au determinat-o pe Marcelle Lambrino să formuleze această afirmaţie, considerăm că ea trebuie verificată.

Am ajuns, în sfârşit, la aria sacră de pe platoul din vestul cetăţii, căreia noi i-am atribuit indicativul X, după sectorul în care a fost identificată. Este din nou meritul lui D. Adameşteanu de a fi postulat ipoteza existenţei în această zonă, considerată până atunci exclusiv civilă, a unei arii sacre încă din epoca arhaică. El o enunţă mai întâi în anul 1955 într-o recenzie a volumului *Histria I*³⁶, pentru ca apoi să o dezvolte cu argumente şi analogii în 1959³⁷.

Să vedem care sunt elementele pe care se bazează aceasta supoziţie.

S-a pornit de la două fragmente de teracote arhitectonice arhaice de la sfârşitul sec. VI – începutul sec. V a.Chr., una având decorul pictat, cealaltă în relief (fig. 4). Ele indică existenţa a două temple, ornamentate diferit. Deşi nu au fost găsite *in situ*, ci reutilizate ca material de construcţie în nivelurile elenistice, cele două piese fragmentare trebuie să fi provenit de la structuri aflate în zonă, deoarece rareori asemenea elemente arhitectonice erau transportate la mari distanţe. Abundenţa ceramicii arhaice (ultimul sfert al sec. VII – sfârşitul sec. VI a.Chr.), repetând în mare categoriile descoperite în B, este neobişnuită pentru o arie ocupată doar de locuinţe modeste. D. Adameşteanu crede că ea provine în majoritate din depozite votive, fiind înclinat să considere ca adevăraţi *bothroi* multe din gropile găsite aici. Faptul că nu s-au descoperit încă structurile, probabil din piatră, cărora să le fi aparţinut fie decoraţiunile arhitectonice, fie imensa cantitate de materiale arheologice, nu constituie un impediment în identificarea acestei zone cu o arie sacră. Suprafaţa săpată este, în fapt, foarte mică.

Continuarea cercetărilor în sectorul X a adus noi indicii privind existenţa unor edificii de cult, de data aceasta în epoca elenistică. Atât în săpăturile vechi, cât şi în cele noi au apărut în această parte a aşă-numitului platou (rezultat al depunerilor antropogene succesive) foarte multe fundaţii alcătuite din straturi succesive de argilă şi pământ amestecat cu cenuşă, unele având dimensiuni impresionante (de ex. 80 m lungime)³⁸. Ele sunt caracteristice pentru epoca elenistică, nemaifăcându-se nici în straturile anterioare, nici în cele posterioare. Le vom numi cu termenul convenţional intrat în literatura de specialitate „temelii olbiene” pentru a uşura expunerea. Unele dintre ele, este drept puţine la număr, mai păstrează încă primele asize din elevaţie, construite din blocuri de calcar sau dale mari din şist verde. Din păcate, din dorinţa de a ajunge la nivelurile arhaice, ele au fost secţionare, fără a fi înregistrate, cu mici excepţii, pe un plan general al zonei.

³⁵ Adameşteanu, *op. cit.*, p. 13, nota 41.

³⁶ Idem, *ArchClass*, Roma, VII, 1955, 2, p. 223.

³⁷ Idem, *Acta Historica*, Roma, I, 1959, p. 8-12.

³⁸ Condurachi, Dimitriu, *Histria I*, Bucureşti, 1954, p. 206, pl. XXIV.

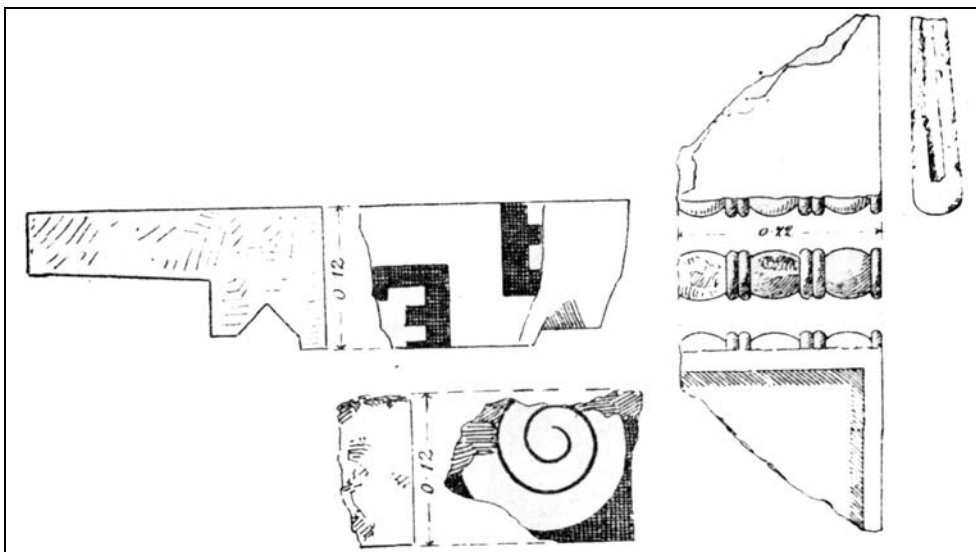

Fig. 4. Histria. Teracote arhitectonice din sectorul X (după V. Canarache, S. Dimitriu, *Histria I*, București, 1954, fig. 73, 74).

Din acest motiv în momentul de față este foarte greu, dacă nu chiar imposibil, să reconstituim construcțiile ce au utilizat acest tip de temelii și în funcție de formă să se stabilească funcționalitatea lor. Să nu uităm că la Olbia pe astfel de fundații s-au ridicat templele lui Apollo Delphinios, Zeus și stoa³⁹.

În anii 1966–1968, Suzana Dimitriu a descoperit în sectorul X un patruleter de temelii olbiene, orientat (pe lungime) nord-sud, cu laturile interioare de 6/3 m (fig. 5). El păstrează la nord și sud câteva elemente de elevație reprezentate de un șir de dale mari de șist verde (la N) și începutul unui zid din blocuri mari de calcar (la S). Monumentalitatea temeliilor (cea de la nord având o grosime de peste 3 m), cantitatea mare de dărâmătură constând din cărămizi crude, strotore și kalyptere, descoperirea unei frumoase statuete de marmură (h. 0,26 m) reprezentând-o pe zeița Cybele⁴⁰, a mai multor fragmente de figurine de teracotă ale aceleiași divinități, a unei baze cilindrice de marmură decorată sus și jos cu un tor au determinat-o pe Suzana Dimitriu să presupună (într-un raport de săpătură rămas nepublicat) că ne aflăm, de fapt, în fața unui sanctuar aparținând celui de al doilea nivel elenistic (sfârșitul sec. III – sec. II a.Chr.). Pornindu-se de la această informație, în anii '90, s-a redeschis vechea săpătură, încercându-se dezvelirea unei suprafețe care să o lege de câteva mai vechi sondaje efectuate în anii 1949–1950 (fig. 6). Ele identificaseră mai multe fundații olbiene, care în plan sugerau existența unui portic⁴¹.

³⁹ A. Wasowics, *ArchPolona*, 20, 1969, p. 39-61.

⁴⁰ Bordenache, *Sculture grece e romane del Museo Nazionale di Antichità di Bucarest*, București, 1969, cat. 39, pl. XX.

⁴¹ Condurachi, Dimitriu, *op. cit.*, *loc. cit.*

Fig. 5. Histria. Construcția cu fundații olbiene descoperită de S. Dimitriu în anii 1966-1968 (fotografii C. Domăneanțu, 1994).

Nu este locul să prezentăm aici rezultatele noilor investigații. Ceea ce ne interesează în momentul de față este dacă s-au găsit noi elemente în favoarea existenței în acest loc a unei arii sacre dedicate unei divinități chtoniene, probabil Cybele. O să le enumerăm pe scurt.

Menționăm, în primul rând, apariția, printre dărâmăturile aflate pe latura de est a construcției sus-menționate, a unui picior de *perirhanterion*, vas ce conținea apa lustrală și care se găsea la intrarea sanctuarelor grecești⁴². El apare deseori reprezentat pe vasele attice cu figuri negre și roșii, în scenele religioase, alături de altar și de statuia de cult. Piesa noastră este din piatră neagră, decorată cu godroane.

Urmează apoi descoperirea la sud de presupusul sanctuar, la o distanță de aproximativ 8 m, a unei fântâni, de formă rectangulară (0,60/0,70 m laturile interioare). Ea este foarte frumos construită din pietre de talie, perfect îmbinate (fig. 7). Nu-i cunoaștem încă adâncimea, deoarece nu am reușit să coborâm în ea decât până la 3 m, față de nivelul său de călcare (șase asize plus ghizdul, incomplet păstrat), fiind împiedicați de pânza de apă freatică. Ea pare însă să se continue în jos, nu știm încă până la ce cotă (fig. 8).

În interiorul său s-au găsit multe fragmente ceramice și destul de puține oase. Ceramica este fragmentară, reprezentată în special de amfore, vase de uz curent (mai ales urcioare), câteva fragmente de boluri ioniene cu decor în relief, vase indigene lucrate cu mâna, o greutate de război de țesut și un obiect de os a cărui utilitate nu am putut-o încă identifica. S-au descoperit și două monede, una complet

⁴² R. Ginouvès, *BAAANEYTIKH, Recherches sur le bain dans l'antiquité grecque*, Paris, 1962, p. 299-310.

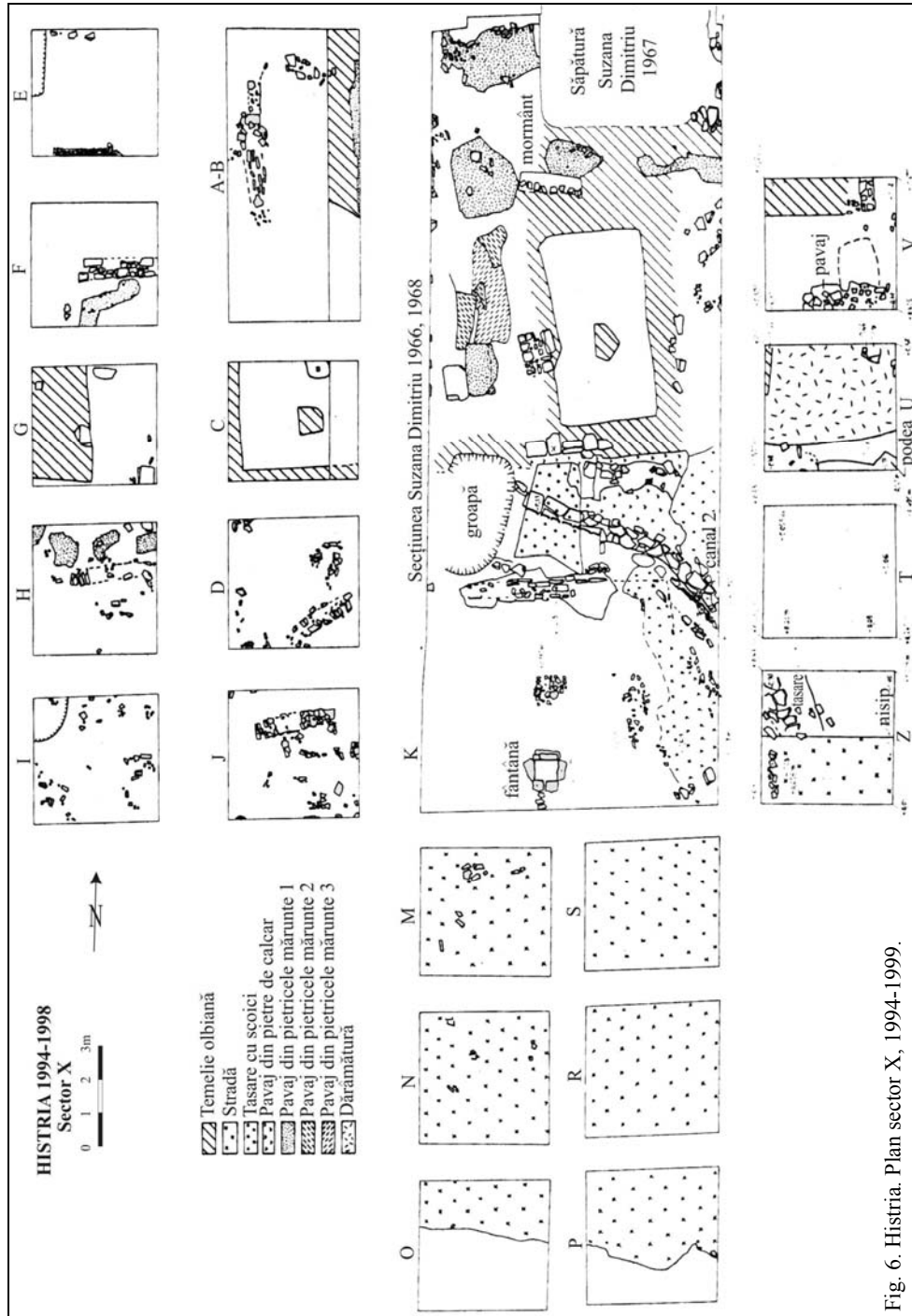

Fig. 6. Histria. Plan sector X, 1994-1999.

distrusă și cealaltă autonomă cu reprezentarea Zeului Fluvial⁴³. Materialul osteologic este sărac și nu a fost încă studiat de către specialiști.

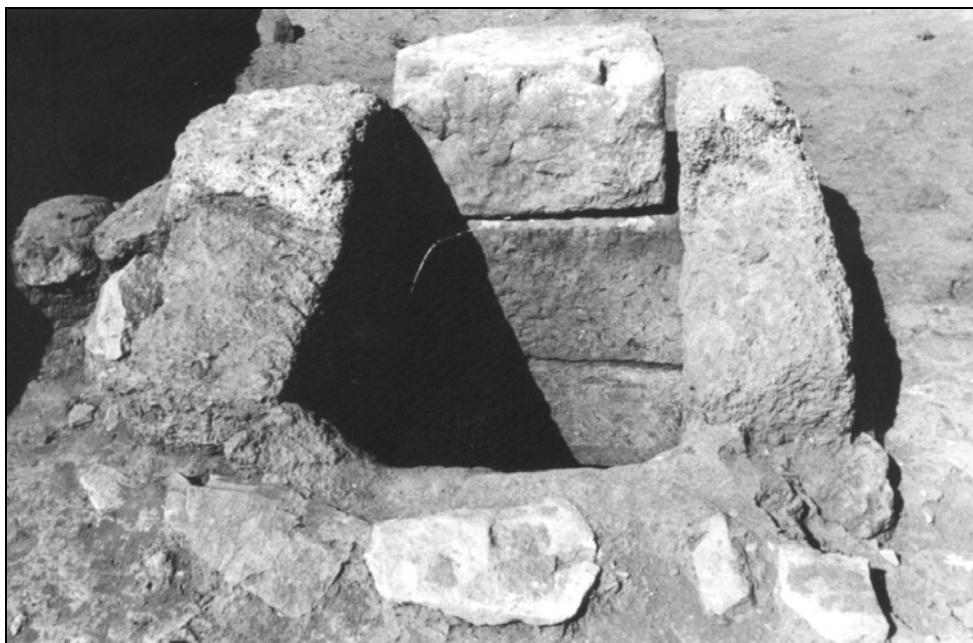

Fig. 7. Histria. Sector X. Fântâna.

Fragmentele de boluri cu decor în relief care aparțin atelierului Monogramei și al lui Plagiaire, datând din a doua jumătate a sec. II a.Chr.⁴⁴, fiind cele mai recente cronologic, ne indică momentul final de funcționare a monumentului. Prezența lor, alături de piciorul unui vas aparținând categoriei ceramicii gri, care a fost anume tăiat și șlefuit în antichitate, dându-i-se forma unui kernos, varianta simplă, și a greutateii pentru războiul de țesut, credem că reprezintă indicii sigure că nu ne aflăm în fața unei simple fântâni, ci a unui *bothros* legat de cultul unei divinități feminine. Modul său de construcție nu este singular în lumea greacă, unde există numeroase exemple de astfel de puțuri sacre cu pereții la fel zidiți.

Bothros-ul este plasat în interiorul unei incinte rectangulare, din care nu s-a păstrat decât un fragment din zidul său de nord. Ea înconjura un spațiu deschis, neacoperit, după cum o dovedește lipsa totală de țigle și olane. În spațiul dintre ea și sanctuarul propriu-zis (lat de aproximativ 3 m) s-a găsit un canal pavat cu lespezi foarte subțiri de șist verde, de formă neregulată, care nu credem că a fost acoperit (fig. 9). El pare să înconjoare incinta *bothros*-ului. Deocamdată, nu știm cărei funcții îi era destinat. Singurul lucru cert este că sanctuarul, canalul și *bothros*-ul au coexistat, ele fiind contemporane.

⁴³ Identificare Gh. Poenaru Bordea.

⁴⁴ C. Domăneanțu, *Histria XI*, București, 2000, cat. 147, pl. 10 și cat. 349, pl. 23.

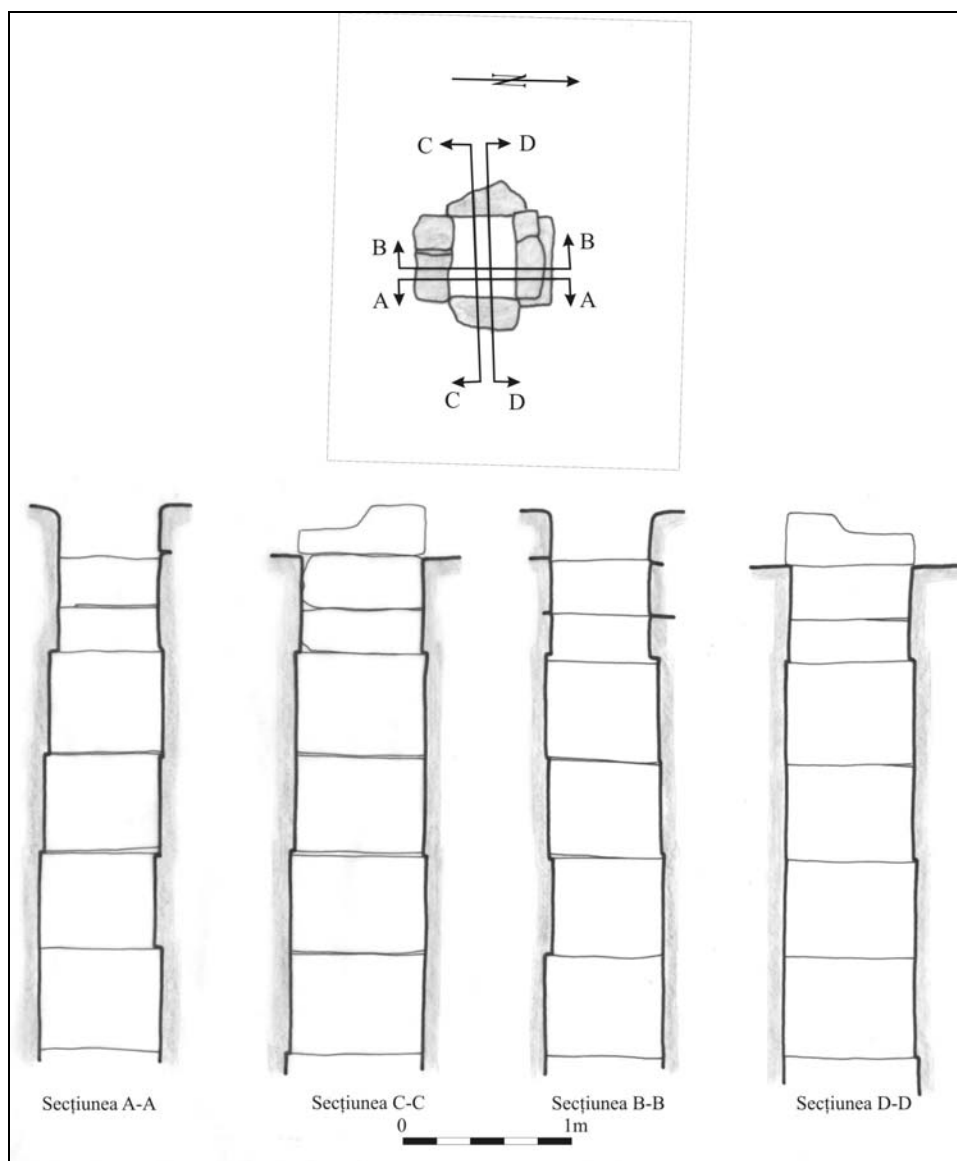

Fig. 8. Histria. Sector X. Plan și secțiuni verticale prin fântână.

Toate aceste noi elemente, dovedesc, o dată în plus, existența aici, în epoca elenistică, a unei arii sacre, continuarea celei din epoca arhaică.

Nu putem încheia această succintă prezentare a topografiei sacre a Histriei grecești, fără a vorbi pe scurt despre încă un *bothros*, găsit de această dată în nava de nord a bazilicii din fața turnului G al incintei romane târzii, D pe planul cetății. El a fost descoperit în 2002, cu ocazia unui sondaj care a coborât până la stânca antică.

Fig. 9. Histria. Sector X. Canalul.

Datorită lipsei oricărei informații privind săpăturile efectuate aici înainte de război, acest sondaj a nimerit în pământul steril cu care S. Lambrino astupase nava de nord a bazilicii după ce își încheiase cercetarea. Din fericire, el a protejat o mică construcție, cu zidurile din pietre de șist verde legate cu lut, așezate direct pe stânca special amenajată; peretele său de est este suprapus de fundația bazilicii, iar cel de vest se așază pe o groapă cvasicirculară (1,50/1,30 m) săpată în stâncă. Observațiile noastre au fost confirmate prin găsirea unora din caietele Lambrino. O schiță din anul 1940 înregistrează această situație. S. Lambrino a golit groapa, oprindu-se, din nu știm ce motive, la adâncimea de 1,45 m. Noi am continuat cercetarea până la adâncimea de 2,90 m.

Groapa are pereții verticali și este întru totul asemănătoare cu cea găsită în aria sacră B și, după descriere, cu cea din aria sacră A, de lângă templul lui Zeus.

Nu știm nimic despre materialul găsit până la 1,45 m adâncime. Poate nu a apărut nimic, fapt ce l-a determinat pe S. Lambrino să nu mai continue golirea ei. Noi însă, perseverând, am descoperit, într-un strat de nisip amestecat cu scoici, un material ceramic deosebit de interesant, la care se adaugă un mic pandantiv de aur lucrat în tehnica poansonării⁴⁵. Remarcăm că ceramica este unitară din punct de vedere cronologic, ea aparținând ultimului sfert al sec. VII a.Chr. – începutului sec. VI a.Chr.⁴⁶.

⁴⁵ Eadem, comunicare susținută la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, noiembrie, 2002.

⁴⁶ Conținutul acestui *bothros* va face obiectul unui articol ce va apărea în *Pontica*, 39, 2006.

Acest ultim *bothros*, în înșiruirea noastră, dar cel mai vechi din cele descoperite până în prezent la Histria, după cum o dovedesc depunerile votive din interiorul său, a aparținut cu siguranță ariei sacre a unei divinități pe care nu am putut-o încă identifica.

Și ca să încheiem, semnalăm existența în această zonă a altei gropi sacre, săpată tot în stâncă, umplută în stratul superior cu sfărâmătură de piatră. Ea nu va putea fi niciodată cercetată decât dacă se sacrifică bazilica, fiind plasată sub zidurile de est și sud ale navei de nord.

Rezumând cele spuse anterior, putem spune că viața religioasă a Histriei grecești a fost deosebit de intensă. Ea era concentrată, cel puțin în epoca arhaică, în cinci arii sacre, consacrate uneia sau mai multor divinități. Deocamdată!

HISTRIA. LA TOPOGRAPHIE DES AIRES SACRÉES À L'EPOQUE GRECQUE

RÉSUMÉ

Cette contribution est le fruit d'une recherche bibliographique. L'auteur essaye de rassembler dans une étude cohérente les nombreuses informations concernant les aires sacrées grecques d'Histria, dispersées dans les diverses publications.

La recherche révèle l'existence dans la zone nord-est, sud-est, centrale et occidentale de la cité des plusieurs aires sacrées, quelque'unes certainement identifiables, telles que A, B, D et X, d'autres uniquement hypothétiques, C.

L'étude confirme l'importance de l'identification des *bothroi*, isolés ou auprès des bâtiments monumentaux, temples et autels, en tant qu'indices incontestables de l'existence d'une aire cultuelle.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Histria. Plan de la cité.

Fig. 2. Histria. L'aire sacrée A (d'après K. Zimmermann, EAZ, 22, 1981).

Fig. 3. Histria. Le temple du Zeus (d'après Em. Condurachi și colab., Materiale 9, fig. 2).

Fig. 4. Histria. Terre-cuites architecturales provenant du secteur X (d'après V. Canarache, S. Dimitriu, *Histria I*, București, 1954, fig. 73, 74).

Fig. 5. Histria. La construction «à fondations olbiennes» découverte par S. Dimitriu durant les années 1966-1968 (clichés C. Domăneanțu, 1994).

Fig. 6. Histria. Relevé d'ensemble du secteur X, 1994-1999.

Fig. 7. Histria. Secteur X. La fontaine.

Fig. 8. Histria. Secteur X. Coupe verticale de la fontaine.

Fig. 9. Histria. Secteur X. Le caniveau.